

Inhoud

Inleiding	7
1. Nationalisme wil staat en natie combineren tot natiestaat	11
De staat en zijn macht	11
De natie en haar burgerrechten	16
De natie en haar culturele identiteit	21
De natiestaat: van <i>Wilhelmus</i> tot <i>Marseillaise</i>	25
De natiestaat als vanzelfsprekendheid	29
2. Nationalisme scheert etniciteit en burgerschap over één kam	35
De nationale eenheidskam	35
Ernst Moritz Arndt en etnisch nationalisme	36
Canadees bier en civiek nationalisme	42
De onvermijdelijke grijstinten	47
3. Nationalisme is een gevoel	51
<i>A thin-centered ideology?</i>	51
Pathos en poëzie: de <i>Klokke Roeland</i>	55
Emotie en programma	58
‘Apolitiek’ nationalisme: Douglas Hyde en Thomas Mann	61
4. Nationalisme geeft houvast in een moderniserende wereld	65
Villawijken, stations, protsmonumenten	65
Modernisering als prikkel van de nostalgie: het historisme	69
Nostalgisch vs. moderniserend nationalisme	76

5. Nationalisme is de nestgeur van de publieke sfeer	81
Toewijdingen: publieke ruimte, publieke sfeer	81
Nationalisme als seculiere religie	85
Rondzingen	88
Ruis: 'banaal' nationalisme en het nationale onderbewustzijn	91
6. Nationalisme is de politieke activering van een zelfbeeld	96
'Branding', identiteit en karakter: klompen, windmolens en Anne Frank	96
'Echt' vaderlands	102
De politiek van de achterdocht	108
7. Nationalisme kan niet zonder buitenlanders	114
De nationale noodzaak om anders te zijn dan de Anderen	114
'Buitenlanders zijn nationalistisch, wij niet'	119
'Hun nationalisme is slecht, het onze is goed': rondom Renan	123
8. Een krachtige natie kan omgaan met cultuurverschil	131
Subsidiaire competitie en eenheid-in- verscheidenheid	132
De periferie tegen het centrum: separatisme en rompnationalisme	137
Europa als 'romp', nationalisme als fantoompijn	139
Fout of goed nationalisme?	141
Aanhangsel: over de randen van dit boekje	148
Keuzes	148
Positionering (<i>tour d'horizon</i>)	152
Verder lezen	161

Inleiding

Nationalisme is overal en nergens. Terwijl niemand precies weet wat er van geval tot geval onder wordt verstaan, beheerst nationalisme zowat de hele politiek en de publieke sfeer. Soms wordt het gebruikt om vooroordelen ten opzichte van buitenlanders mee aan te duiden, soms in de betekenis van vaderlandsliefde, soms als aanduiding van een strijd voor onafhankelijkheid. Soms slaat het op de propagering van staatswege van een collectief wij-gevoel voor alle burgers. Nationalisme wordt als goedaardig en als kwaadaardig gezien, verschilt hevig van land tot land, van Canada tot Hongarije en van Cuba tot de Molukken. Het is ook verschillend van generatie tot generatie: de generatie die de oorlog van 1940-45 heeft meegemaakt kijkt er anders tegen aan dan de generatie die na 1989 is geboren. Om de gevleugelde woorden van koningin (toen nog prinses) Máxima te parafraseren: 'het' nationalisme bestaat niet.

'De Nederlander bestaat niet', was wat ze zei bij de aanbieding van het WRR-rapport *Identificatie met Nederland* (2007). Het was een belangrijke en eigenlijk triviale waarheid-als-een-koe: algemene verzameltermen ('de' Nederlander, 'de' waarheid, 'de' koe) zijn altijd abstracties, bestaan alleen als begrippen, niet in de tastbare concrete werkelijkheid. Ze lijken meer op het getal Pi dan op de Afsluitdijk. De stennis die daarop in opiniërend Nederland losbarstte was opmerkelijk, en een goed voorbeeld van nationale *media frenzy* op zijn domst. Je kon er ten eerste aan aflezen hoe onbesuisd en incontinent het rondzingend en reagurend medialandschap was, ten tweede hoe lichtgeraakt en prikkelbaar het Nederlandse nationale zelfbeeld was, en ten derde hoe in deze publicitaire heksenketel de aloude ingesleten combinatie doorklonk van anti-elitair wantrouwen en anti-kosmopolitische xenofobie (in de trant van 'die royalty-dame

met haar Argentijnse high-society-achtergrond heeft makkelijk praten'). Het WRR-rapport zelf bleef in de media-cycloon zo goed als onopgemerkt. Nationalisme betekent kennelijk iets anders in de media en hun soundbite-cultuur dan in de bezonken wetenschap. Dit *Elementaire Deeltje* probeert om tussen die twee te bemiddelen.

De beknoptheid van een *Elementair Deeltje* dwingt keuzes af; volledigheid is niet haalbaar. De keuze die ik heb gemaakt, was om mezelf vooral op het Europa van de laatste twee eeuwen te concentreren, en daarbinnen eerder een thematische dan een historisch-chronologische opzet te volgen. Om de lezer toch, zij het schetsmatig, wat weidere zichtlijnen te bieden is een aanhangsel toegevoegd met een toelichting op de hier gemaakte keuzes, een historische *tour d'horizon* en wat bibliografische leestips.

Waarom een thematische opzet? Dat heeft alles te maken met de ongrijpbaarheid van wat we precies onder 'nationalisme' verstaan. Wat ik de lezer wil aanreiken is, zo niet een volledige kennis van het nationalisme in al zijn historische ontwikkelingen en manifestaties, dan toch ten minste een helderder begrip van de vele complexiteiten die zich in het N-woord schuil houden en die zo vaak de vorm aannemen van paradoxen, dubbelzinnigheden en misverstanden.

Discussies over 'nationalisme' lopen immers vaak uit de hand: mensen praten langs elkaar heen omdat ze onderling verschillende betekenissen hanteren en die met één en hetzelfde N-woord aanduiden. Met dat misverstand is niet alleen het publieke debat in de media behept, maar ook de discussies van 'gewone' burgers, die het woord onbevangen en ondoordacht hanteren (wat trouwens hun goed recht is), zoals je woorden als 'rechtvaardigheid' of 'regering' kunt hanteren zonder recht, filosofie of politieke wetenschappen te hebben gestudeerd. Trouwens, juist de wetenschappelijke experts praten vaak langs elkaar heen en zitten al decennialang klem in onderling gehakketak over *ethnic or civic nationalism*,

old or new nationalism, en andere steriele twistpunten die uiteindelijk allemaal neerkomen op de vraag: wat bedoel ik precies als ik het N-woord gebruik?

Een vaag onderwerp scherp in beeld krijgen: dat is een lastige opgave. Onontbeerlijk daarvoor is dat ons instrumentarium scherp en zuiver is, en dat wij in onze analyse van het vage onderwerp ‘nationalisme’ goede werkbegrippen hanteren, precies weten waar we het over hebben, wat onze termen voor werkbetekenissen hebben. Het is allemaal een kwestie van definitie.

Elk hoofdstuk van dit boekje gaat uit van een definitie van, of stelling over, het nationalisme. Van daaruit, en onderbouwd met voorbeelden uit de Europese geschiedenis en actualiteit, worden bepaalde historische en politieke eigenschappen van het nationalisme in kaart gebracht.

De definities en stellingen die de lezer in de hoofdstuktitels aantreft zijn soms banaal, soms een beetje eigenzinnig, maar ze zijn allemaal gebaseerd op een langdurige bestudering van de materie en van de historische en wetenschappelijke bronnen – niet zomaar een kwestie van persoonlijke opinie. Analyse en opinie lopen uitgerekend in het nationalisme-debat vaak door elkaar heen; dat is een van de kenmerkende eigenschappen van wat de historicus Ernst Kossmann al een ‘tuchteloos probleem’ noemde. Het is ook begrijpelijk, want iedereen heeft een nationaliteit, en iedereen is dus belanghebbende partij en heeft recht van spreken in het publieke debat over nationalisme. Ook is iedereen mede-eigenaar van de Nederlandse taal en mag iedereen de woorden in die taal vrijelijk gebruiken. Maar niet iedereen begrijpt de betekenis (de semantische draagwijdte en het historische belang) van de woorden die we zo makkelijk in de mond nemen.

Wat als een paal boven water staat, is dat begrip en opinie zich verhouden als huis en dak, niet als kip en ei. Opinies hebben we allemaal, en zijn dus niets om prat op te gaan. Ikzelf heb er ook last van, en ik vrees dat ik ze in de loop van

deze uitweidingen niet altijd succesvol onder de duim heb weten te houden. Maar ik wil ze niemand opleggen, en hoe dan ook, opinies, welke kant ze ook opgaan, moeten altijd op een behoorlijke analyse en een goed begrip van de materie gebaseerd zijn. De vrijheid van meningsuiting is een groot politiek belang, met moeite en strijd bevochten op de tirannie, en ze verdient daarom ook dat we er met respect en een besef van verantwoordelijkheid mee omspringen. En daar hoort bij: weten waar je over praat.

Wat ik met dit boekje wil aanreiken zijn historische achtergronden en ophelderingen, die tot een beter begrip van deze lastige en complexe materie kunnen bijdragen. En dat is tot op grote hoogte een kwestie, niet van opinie, maar van definitie.

1. Nationalisme wil staat en natie combineren tot natiestaat

In ons taalgebruik is het onderscheid tussen natie en staat behoorlijk verwaterd. De belangrijkste statenbond ter wereld heet de 'Verenigde Naties'. De staatsschuld wordt vaak ook als 'nationale schuld' aangeduid, en als we het hebben over de nationale hoofdstad, het nationale voetbalelftal, het nationale songfestival of het bruto nationaal product, dan slaan die termen eigenlijk op een staatkundige eenheid, een land. In het Engels, met name vanuit Amerika, wordt een land vaak als *a nation* aangeduid en spreekt men bijvoorbeeld over handelsbetrekkingen met *the nation of Cambodia*. In het licht van die spraakverwarring is het nuttig om de zaken even op te schonen en eraan te herinneren dat het woord 'staat' slaat op een zelfstandig land, het woord 'natie' daarentegen op een groep mensen. Het nationalisme gaat nu juist over de verhouding tussen die twee: land en volk. Daarom volgt het betoog van dit hoofdstuk de driedelige vorm van een hinkstap-sprong. De drie delen zijn achtereenvolgens: de staat, de natie en de natiestaat.

De staat en zijn macht

Wat is nu eigenlijk een staat, en waarin verschilt die van een gemeente of een kerkgenootschap? Ons begrip van 'de' staat is in de loop der eeuwen veranderd, en uitgerekend in dat veranderingsproces (de 'staatsvorming') is ook het nationalisme ontstaan.

In de middeleeuwen was er nauwelijks een helder besef van een staat – er waren 'rijken', de heerschappijgebieden van vorsten met onderlinge machtsverhoudingen die doen denken aan een spel Monopoly of Kolonisten van Catan, of de fantasyserie *Game of Thrones*. Een lang en complex proces

van 'staatsvorming' heeft er in Europa toe geleid dat die rijken langzamerhand een stabiel, helder afgebakend territorium en een vaststaand machtscentrum kregen, en een aantal (te vuur en te zwaard bevochten) afspraken tussen vorst, elite en bevolking. Die afspraken zijn vaak vastgelegd in een grondwet. Niet altijd: het Verenigd Koninkrijk heeft bijvoorbeeld geen geschreven grondwet. Maar zelfs waar een geschreven grondwet ontbreekt, is er wel degelijk zoiets als een 'constitutie', eigenlijk een deftig woord voor 'stelsel, fundamentele organisatie'. Een absoluut vorst als Lodewijk XIV had daar nog geen boodschap aan; om die reden is hem de beroemde uitspraak *l'état, c'est moi* in de mond gelegd. De staat bestaat in dat geval louter en alleen uit de koning en diens macht over zijn rijk. Maar Lodewijk voerde een historisch achterhoedegevecht: er was toen al een duidelijk begrip ontstaan over wat een staat wel en niet is.

Een staat is de hoogste instantie die belasting mag heffen. De Verenigde Naties of de Europese Unie hebben niet het vermogen om de inwoners van hun lidstaten rechtstreeks te belasten. De staat heeft hierin het laatste woord. De staat gebruikt dat belastinggeld voor doeleinden van algemeen nut (landsverdediging, waterkeringen, ouderenzorg). De aanwending van die gelden wordt bepaald, geprioriteerd en gecontroleerd door een regering en een bestuursapparaat. In een 'democratie' (en ook dat woord wordt in uiteenlopende betekenissen gebruikt) gaan burgerrecht en belastingen onlosmakelijk hand in hand. De meest fundamentele definitie van een staatsburger is: een belastingbetaler. Om toezicht te houden op wat de overheid met onze centen doet kan de burger inspraak claimen in het bestuursapparaat van de staat. Het Engelse parlement wist al vanaf de zestiende eeuw zijn macht via de beurskoorden te handhaven tegenover de koning. De onafhankelijkheid van de Verenigde Staten van Amerika begon dan ook in 1776 met de slogan *no taxation without representation* – wie belasting betaalt, verdient parlementaire vertegenwoordiging. En ook de Franse Revolutie

begon op die manier. De failliete Lodewijk XVI klopte bij de burgerij om geld aan, en die burgerij ontleende daaraan het recht om te zegen: *l'état, c'est nous aussi*. Van dat moment tot de bestorming van de Bastille op 14 juli 1789 was een kwestie van luttele maanden. Uit die twee democratische revoluties, de Amerikaanse van 1776 en de Franse van 1789, werd de moderne staat geboren. (De lezer mag daarbij met enige trots terugdenken aan het verzet in de Nederlandse Provinciën tegen Alva's 'tiende penning', dat de Amerikanen tot indirect voorbeeld diende.)

In de moderne staat bestaat de bevolking niet uit *onderdanen* die de vorst moeten gehoorzamen, maar uit *burgers* die hun mondigheid en medebeslissingsrecht ontlene aan hun status als belastingbetalers. De moderne, democratische staat is dan ook geschoeid op het beginsel van de *volkssoevereiniteit* – de gedachte dat de staat in laatste instantie zijn macht ontleent aan de vrije wil en de instemming van het volk. En, om alvast een deel van het onderstaande betoog te verklappen: zonder volkssoevereiniteit – de gedachte dat alle macht in de staat uitgaat van, en in laatste instantie berust bij, het volk – is nationalisme nauwelijks denkbaar.

Soevereiniteit is vooral van belang aan de buitenrand van de staat: als principe dat de staat geen hoger gezag boven zich erkent. Als staten zich al committeren aan bindende afspraken en verdragen, dan gebeurt dat (zolang er geen sprake van oorlog is) op basis van wederzijdse instemming – ook al kan een sterke staat behoorlijk veel druk uitoefenen op een zwakkere. In veel gevallen moet zo'n verdrag tussen staten dan ook intern nog door het volk of de volksvertegenwoordiging goedgekeurd worden. In de loop van de laatste eeuwen is die soevereine beslissingsbevoegdheid van de staat natuurlijk sterk ingeperkt door een heel stelsel van internationale verdragen (vaak in de vorm van lidmaatschappen in internationale organisaties). Niettemin, dat is een vorm van onderlinge zelfregulering die het principe van de soevereiniteit wel inperkt, maar niet aantast.

De moderne staat claimt niet alleen het monopolie op belastingheffing en soevereine besluitvorming, maar ook op 'legitiem geweld': mensen nopen om iets tegen hun zin te doen, desnoods door middel van de dreiging met, of de toepassing van, dwangmaatregelen. Zonder toestemming iemand opsluiten, beboeten, zijn of haar eigendom in beslag nemen: het mag alleen 'in naam der wet'. ME-eenheden mogen als wetsdienaren demonstranten met de wapenstok te lijf gaan, en sommige staten claimen zelfs recht op lijfstraffen en de doodstraf; het zijn allemaal staatsmonopolies, net als het verklaren van oorlog en het in het veld brengen van milities. De staat heeft dat 'geweldsmonopolie' bevochten op krijgsheren en edellieden in een eeuwenlange machtsstrijd. In de middeleeuwen voerden baronnen en hertogen onderling privéoorlogen. De familievendetta van de Montagues en de Capulets vormt het decor van de *Romeo en Julia*-tragedie. En in sommige landen staan 'clans', uitgebreide familieclusters, structureel met elkaar op voet van oorlog, zoals in Somalië, en in de middeleeuwen in Ierland en de Schotse Hooglanden. Egypte besteedt in de Sinaï een deel van de handhaving van de orde uit aan de familiehoofden en sjeiks van diverse Bedoeïenen-clans. In het moderne Europese staatsdenken is dat eigenlijk ontoelaatbaar. Privémilities of familie-oorlogen: dat doet denken aan de maffiafamilies in New York of Chicago, of aan Hell's Angels-bendes, en wordt opgevat als een criminele bedreiging van de 'rechtsorde'. Die rechtsorde gaat ervan uit dat conflicten zonder geweld of via de overheid worden beslecht en dat de partijen zich daarbij aan de wet moeten houden, die onderlinge geweldspleging verbiedt.

Het claimen van een geweldsmonopolie legt aan de staat dus de plicht op van het handhaven van de rechtsorde. En in het uitoefenen van het gemonopoliseerde geweld, en het vermogen tot afdwingen van burgerlijke gehoorzaamheid, wil de burger zich verzekerd weten dat de staat zich ook zelf aan die rechtsorde houdt. Daarvoor heeft de burger

controle-instrumenten om de staat bij de les te houden, te weten: een volksvertegenwoordiging waaraan de regering verantwoording moet afleggen, en een rechter die onafhankelijk van de staat en de burger bestaat en die conflicten en strijdige belangen onpartijdig kan beslechten. Om die zaken vast te leggen verbindt de staat zich aan een beperking van zijn eigen bevoegdheden, en die wordt omschreven in de grondwet. Let wel: een grondwet is in eerste instantie bedoeld om de grenzen van de staatsmacht af te bakenen en in te perken. Het zijn de regels waaraan de staat zich verbindt, en die regels vrijwaren de burger van *arbitrary government*, bestuurlijke willekeur. De regel dat burgers alleen in een behoorlijk en wettelijk geregeld proces vervolgd kunnen worden, en dat de wetten van de staat voor alle burgers gelijkelijk gelden, is de belangrijkste regel die de staat zichzelf oplegt – zo belangrijk dat hij ook in internationale verdragen is vastgelegd binnen algemene mensenrechten of burgerrechten. Staten verbinden zich daaraan, niet alleen door interne regelgeving maar ook onderling.

De hierboven opgesomde principes zijn het eindproduct van een lang historisch proces dat langzaam op de vorstentmacht is bevochten. In de Lage Landen begon dat met het verzet tegen de absolutistische edicten en plakkaten van Karel V en Filips II, die voorbijgingen aan de oude privileges en Blijde Inkomsten van de steden en landsheerlijkheden. Eeuwen later, in 1848, kon onze eigen Willem II (niet echt een bloeddorstige tiran, maar wel een standsbewuste vorst) alleen onder de dreiging van een revolutie instemmen met Thorbeckes grondwet. Een kleine eeuw later nog, in haar Londense ballingschap, droomde Willems kleindochter Wilhelmina van een Nederlands herstel met haarzelf als een vorstelijke moederfiguur, regerend over een in trouwe afhankelijkheid verenigd volk, en zonder gezeur van vervelende politici.

Niettemin – en wie beseftte dat beter dan Wilhelmina? – ook vanuit de andere hoek lag de tirannie op de loer. De dictaturen

van het twintigste-eeuwse Europa waren een afschrikwekkend voorbeeld van wat er gebeurt als de 'volkssoevereiniteit' wordt uitbesteed aan een Sterke Leider en het 'staatsbelang' boven elke andere overweging wordt geplaatst. Ook vandaag de dag nog is het evenwicht wankel en zijn bloeddoordrenkte uitglijders aan de orde van de dag. De principes van de moderne staat worden in sommige delen van de wereld (onder meer door fundamentalistische moslimgroeperingen) van de hand gewezen als een Europees/westers historisch product waar niet iedereen een boodschap aan hoeft te hebben. Ook in VN-lidstaten, die zich allemaal aan de universele verklaring van de rechten van de mens hebben verbonden en allemaal een grondwet hebben die daarmee overeenstemt, worden de moderne staatsprincipes wel met de mond beleden maar in de praktijk vaak met voeten getreden. Echter, de neiging van de staat om met zijn eigen principes een loopje te nemen, en macht vóór recht te laten gaan, maakt die principes niet waardeloos. Integendeel.

Met het bovenstaande hebben we een iets scherper omlijnd beeld van wat we bedoelen als we het woord 'staat' in de mond nemen. Een soevereine instantie die het mandaat van de volkswil uitvoert en er een geweldmonopolie, een rechtsorde en een politiek gecontroleerd, fiscaal-bestuurlijk apparaat op na houdt.

De natie en haar burgerrechten

De opkomst van het nationalisme in Europa hield min of meer gelijke tred met de opkomst van het democratisch denken. Volkssoevereiniteit en de rechtsstaat evolueerden hand in hand, en leverden van de achttiende tot en met de twintigste eeuw een taai gevecht tegen de tegenstribbelende vorsten van Europa. De revoluties van 1776 en 1789 zijn niet alleen het startschot van de moderne democratische staat, maar ook van het nationalisme. Het volk nam de vrijheid om de macht te grijpen, en begon zich in de loop van dat proces als

‘natie’ te betitelen. De kolonisten van Noord-Amerika bonden de strijd aan met hun koloniale onmondigheid: ze droegen wel bij aan de welvaart van Groot-Brittannië maar hadden geen zeggenschap in het beleid dat aldaar werd bepaald, en verklaarden zichzelf om die reden onafhankelijk. In 1791 paste de slavenbevolking van Saint-Domingue (in de Cariben) de Europese mensenrechten en het Amerikaanse zelfbeschikkingsrecht op zichzelf toe en riep na een succesvolle opstand het onafhankelijke Haïti uit (1804). Vervolgens zou de grote Zuid-Amerikaanse leider Simón Bolívar Spaanse koloniën aldaar onafhankelijk verklaren en de basis leggen voor het huidige Venezuela, Colombia, Ecuador, Peru en (het naar hem vernoemde) Bolivia.

Deze Amerikaanse voorbeelden zijn sindsdien door alle gekoloniseerde volkeren ter wereld overgenomen. Zelfbeschikkingsrecht is een natuurrecht (de Amerikaanse onafhankelijkheidsverklaring, en Tom Paines traktaat *The Rights of Man*, 1791, zeggen niets anders) en koloniale ondergeschiktheid is om die reden een fundamenteel onrecht. Het nastreven van zelfbeschikking en de poging om ook in koloniale of subalterne gebieden zoiets als volksoevereiniteit in een eigen, afzonderlijke staat te verwezenlijken is daarmee een wereldwijd streven geworden, en dat streven is vaak als ‘nationalisme’ aangeduid. Nationalisme is in die verschijningsvorm vooral een beweging die tegen de macht van koloniale imperia ingaat, en die vaak slaagt als die imperia in crisis verkeren: van Washington en Bolívar tot Sun Yat-sen, Gandhi, Soekarno, Ho Chi Minh, Ben Bella, Nasser, Nkruma, Nyerere: zij allen kwamen op voor de rechten van hun volk tegen de Europese hegemonie.

Dit ‘mondiale’ nationalisme (waarbinnen ik in de volgende hoofdstukken een typisch Europese onder-variant zal onderscheiden) kenmerkt zich door de volgende eigenschappen:

1. Mondiaal nationalisme draait allereerst om macht, mondigheid en materieel bezit. Wat men af wil schaffen zijn

rechtsongelijkheid en uitbuiting, waar men aanspraak op maakt zijn autonome controle over het bestuurlijk apparaat en over de economie, grondstoffen en productiviteit. Het is om die reden dat het twintigste-eeuwse antikolonialisme een belangrijke ideologische ruggensteun vond in het marxisme.

2. Mondiaal nationalisme ziet 'de natie' vooral in politieke termen, niet in etnische of culturele. Washington en Bolívar kwamen alleen op voor de burgerrechten van de koloniale elite, zonder veel oog voor de mensenrechten van de autochtone Amerikanen en geïmporteerde Afrikaanse slaven in hun gebieden. De slaven van Saint-Domingue/Haïti ging het om hun mensen- en burgerrechten, niet om hun Afrikaanse *roots*. (Dat culturele Afrikanisme zien we pas in de twintigste eeuw opkomen, met W.E.B. Dubois en de op Jamaica invloedrijke Marcus Garvey.) Omgekeerd brachten de antikoloniale onafhankelijkheidsbewegingen in Afrika of Zuid-Azië veel verschillende volkstammen en culturen samen in de koloniale gebieden waar ze ageerden – Brits-Indië, Nederlands-Indië, de diverse Afrikaanse koloniën met hun liniaal-grenzen. Die etnische verscheidenheid werd bewust buiten beeld gehouden. Het volk werd als een maatschappelijke eenheid gezien, met gemeenschappelijke belangen en lijdend onder gemeenschappelijk onrecht, los van verschillen in etniciteit, taal, religie of kaste. In het globale nationalisme is het voornaamste oogmerk politiek en staatkundig. Dat verklaart ook ten dele het Amerikaanse taalgebruik dat *nationhood* onder meer gebruikt in de betekenis 'staatkundige onafhankelijkheid' en *nation* kan hanteren in louter staatkundige zin (*the nation of Cambodia*).

Het mondiale antikolonialisme vindt zijn oorsprong en zijn belangrijkste manifestaties buiten Europa en is meestal gericht tegen Europese hegemonie. Dat betekent niet dat er

geen dwarsverbanden waren. De Ierse nationale leider Daniel O'Connell (1775-1847) was geïnspireerd door Washington en door Bolívar; hij liet zich net als Bolívar de eretitel *liberator* (*libertador*) aanleunen en liet een neef dienst nemen in Bolívars rebellenleger. Een kleine twee eeuwen later liet de Ierse IRA zich inspireren door het volksfront-guerrilla-denken van Mao Zedong, Che Guevara en de PLO.

Mondiaal nationalisme hanteert een brede, globale definitie van nationalisme als 'het nastreven van zelfbeschikingsrecht door middel van collectief verzet tegen vreemde overheersing'. Die definitie is ook binnen Europa gemeengoed geworden. Echter, binnen Europa is er iets bijzonders mee gebeurd: de definitie is teruggeprojecteerd op een tijd van vóór Washington en de gedachte van de volkssoevereiniteit. Ook oudere, Europese bewegingen uit de middeleeuwen of de vroegmoderne tijd zijn met terugwerkende kracht als 'nationalistisch' bestempeld. Het moderne Schotse nationalisme citeert graag het verzet van middeleeuwse Schotse edelen tegen de Engelse kroon; de Nederlandse opstand tegen Spanje is vaak als voorafschaduwing van het verzet tegen Napoleon of Hitler beschouwd; en bijna alle Europese gebieden die voorheen een zekere mate van soevereiniteit hadden genoten en die in de loop van de geschiedenis waren kwijtgeraakt (Baskenland, Catalonië, Schotland, Ierland, Wales, Polen, Hongarije, Bohemen) konden in hun oudere geschiedenis de voorlopers ontwaren van hun hedendaagse emancipatie- of onafhankelijkheidsbewegingen. Daarbij werd de deur op een kier gezet voor anachronismen die soms ridicule vormen aannamen (met de Germaanse Arminius of de Schotse 'Braveheart' Wallace als retro-Che Guevara's), maar dat mocht niet deren. Het nationalisme, met zijn korte geschiedenis, kreeg binnen Europa een lang geheugen (meer daarover in hoofdstuk 4). Buiten Europa was dat proces minder geprononceerd. Het speelde tot op zekere hoogte in China, en incidenteel zelfs in Afrika: hier en daar putte men politieke inspiratie

1. De Eed in de Kaatsbaan: de Derde Stand herdoopt zichzelf in Convention Nationale (schilderij van Louis-Charles-Auguste Couder, 1848). Wikimedia.org.

uit de vage herinneringen en historische sporen van oude, pre-koloniale autochtone rijken met namen als Zimbabwe of Ghana (die de hatelijke koloniale aanduidingen ‘Rhodesië’ en ‘Goudkust’ vervingen). Maar over het algemeen mag men stellen dat globaal nationalisme buiten Europa eerder op de toekomst en op de noodzaak tot modernisering gefixeerd is dan op het verleden. Dat lag iets anders binnen Europa.

Ook binnen Europa was ‘de natie’ oorspronkelijk een politieke aanduiding voor ‘het volk’, de landsbevolking. Tijdens de Franse Revolutie werd *la nation* een deftiger manier om naar *le peuple* te verwijzen: de vergadering van de derde stand herdoopte zichzelf in juli 1789 tot *assemblée nationale*. Dat was toen Lodewijk XVI de vergadering van de Drie Standen (*états généraux*) ontbond. In tegenstelling tot de eerste en tweede stand (kerkvorsten en adel), namen de vertegenwoordigers van de burgerij (de derde stand) daar geen genoegen mee. Zij besloten om als *assemblée nationale* verder te vergaderen

teneinde Frankrijk van een absolute in een constitutionele monarchie te veranderen. Net als in Amerika 1776 was dit dus een machtsgreep van het volk om zeggenschap te krijgen in het staatsbestel.

Deze strijd om zeggenschap gebruikte woorden als 'natie' en 'vaderland', maar was in feite puur democratisch-republikeins. Etniciteit kwam er, net als in de Nieuwe Wereld, nauwelijks aan te pas, en de vroege jaren van de Revolutie kenmerkten zich door universalisme, internationalisme en de 'Rechten van de Mens'. De *Assemblée nationale* benoemde talrijke niet-Fransen tot honoraire *citoyens* – waaronder meerdere vervolgde 'patriotten' (democraten/republikeinen, het woord betekende toen iets anders dan nu) die vanuit de Nederlanden de wijk hadden genomen naar Frankrijk. Net als in het socialisme en het communisme, met als strijdlid de *Internationale* en als ideaal de internationale klassensolidariteit, was ook de vroege fase van de revolutionaire democratie universalistisch, en wars van etnisch hokjesdenken. Lafayette, Mirabeau en Danton passen in het 'mondiale' profiel van Washington en Bolívar, met dien verstande dat hier de volkssoevereiniteit niet op een vreemde, koloniale overheerser werd bevochten, maar binnenslands op de eigen vorst.

De natie en haar culturele identiteit

Onder het militaire genie van Napoleon kreeg Frankrijk het grootste gedeelte van Europa onder de duim. Zelfs de volkeren die aanvankelijk de komst der Fransen hadden toegejuicht omdat ze daardoor van hun vorstelijke willekeur werden bevrijd – in de Nederlanden, in Spanje en in verschillende Duitse vorstendommen – ontwikkelden vanaf de alleenheerschappij van Napoleon diepe onvrede met diens autoritaire bestuur, met zijn barse manier om oude staten en vorstendommen van de kaart te vegen of nieuwe uit de grond te stampen, en zijn zware fiscale en economische druk ten behoeve van de Franse militaire machinerie. Het *tipping point* kwam tussen